

Резюме

В статті розкривається визначення поняття «демократія». Проаналізовані демократію як один з найбільш складних і багатозначних за формами реалізації типів державного режиму. Виділяється і аналізується державний демократичний режим і антидемократичний державний режим.

Ключевые слова: демократія, державний режим, демократичний державний режим, антидемократичний державний режим.

Summary

The article reveals the definition of «democracy». Analysis of democracy as one of the most challenging and meaningful forms by type of state regime. Been singled out and analyzed state regime, the state democratic regime and antidemocratic state regime.

Key words: democracy, state regime, democratic state regime, anti-democratic state regime.

Отримано 8.11.2012

О. М. МАКЕСВА

*Олена Миколаївна Макєва, старший викладач
Юридичного інституту Національного авіаційного
університету*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

В умовах трансформації та демократизації українського суспільства потребують постійної уваги проблеми наукового вивчення правової системи України. Відтак, актуального значення набуває аналіз сутності і ролі правової культури в структурі правової системи. Як відомо, стан правової культури суспільства, ще не відповідає європейським стандартам, що призводить до протиправної поведінки та проявів правового нігілізму.

Питання становлення і функціонування правової системи та правової культури досліджували українські вчені: В. Бабкін, О. Зайчук, М. Козюбра, Н. Оніщенко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, Ю. Шемшученко та ін. Проблеми розвитку правової системи, її сутності, структури, функцій розкривали у своїх працях російські вчені: С. Алексєєв, Д. Керімов, О. Лукашова, О. Малько, М. Марченко, М. Матузов, Л. Тунова, Ю. Тихомиров, Л. Явич та ін., а також зарубіжні науковці: Р. Давид, Ж. Карбоньє, Л. Фрідмен та ін. Про актуальність даної проблематики свідчить і те, що останнім часом наукові дослідження з проблем становлення та функціонування правової системи знайшли відображення у колективній п'ятитомній монографії за редакцією В. Я. Тація «Правова система України: історія, стан та перспективи». Деякі напрями та окремі аспекти вказаної проблематики викладені у монографії за редакцією Ю. Л. Бошицького «Правова система України умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності». Цікавим у даному контексті є захищене В. В. Демічевою дисертаційне дослідження «Правова свідомість як елемент правової системи».

Мета даної наукової роботи – визначити сутність і роль правової культури у структурі правової системи, розкрити взаємозв'язок з іншими елементами правової системи.

У сучасній юридичній літературі існують різні підходи до визначення поняття та структури правової системи. Так запропоновано визначення правової системи як сукупності внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально-однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини. На думку С. С. Алексєєва, до структури правової системи належать право, правова ідеологія, судова (юридична) практика¹. П. Рабінович визначає, правова система включає різні правові акти, різні види правосвідомості, форми (засоби) її виявлення та стан законності². Ю. Тихомиров виділяє в структурі правової системи межі і принципи правового регулювання, основні різновиди правових актів та їх об'єднання, систематизуючи зв'язки, які забезпечують взаємодію всіх елементів і цілісність системи³. О. Скакун вважає, що *структура правової системи містить наступні підсистеми та її елементи: 1) інституціональна*: індивідуальні й колективні суб'єкти права; 2) *нормативна (регулятивна)*: правові норми і принципи, об'єктивовані в нормативно-правових актах, правових прецедентах, нормативно-правових договорах, правових звичаях та ін.; 3) *ідеологічна (доктринальна)*: праворозуміння, правове мислення, правові ідеї, концепції, правосвідомість і правова культура; 4) *функціонально-соціальна*: причинно-наслідкові зв'язки між суб'єктами права, що виникають внаслідок їх юридичних вчинків: правореалізація, правозастосування, правовідносини, правомірна поведінка, юридична практика; 5) *комунікативна (інтегральна)*: зв'язки правової системи, результатом чого є правова законність і правовий порядок⁴. Н. Оніщенко вказує, що правова система – це об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке включає взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що

втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права і обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність та ін.⁵

Отже, як елементи правової системи виділяють: право, правові установи, судову та іншу юридичну практику, механізм правового регулювання, правореалізаційний процес, права, свободи та обов'язки громадян, систему правовідносин, законність і правопорядок, правову ідеологію (правосвідомість, юридичні доктрини, теорію, правову культуру, суб'єктів права, системні зв'язки, які забезпечують єдність і цілісність стабільність системи, інші правові явища)⁶.

Правова система взаємодіє з політичною, економічною та культурною сферою суспільного життя, а результатом взаємодії права і культури є правова культура, яка є системою поглядів, уявлень, що визначають поведінку і діяльність людей у правовій сфері. Нині помітно посилюється роль культурного чинника в житті українського суспільства. У результаті такої взаємодії зростає необхідність розширення сфери дії правової культури: підвищення вимог до діяльності законотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів, покращення якості нормативних актів та необхідність постійного інформування населення про новачки у праві.

Правова культура тісно взаємопов'язана з елементами правової системи, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права⁷.

Правова культура – це елемент загальної культури суспільства, що являє собою спеціальний спосіб людського існування в правовій сфері: способи правового регулювання суспільних відносин, форми взаємодії суб'єктів суспільних відносин, їх соціально-психологічне ставлення до явищ правового порядку⁸.

Правова культура виступає соціальною формою закріплення та відтворення розвитку у нормах та цінностях права, правової діяльності та правової свідомості. *Правова культура як особлива складова духовної культури людства, що фіксує досягнення суспільства у сфері юридичної теорії та практики, розкриває роль правових ідеалів та цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у галузі захищеності прав і свобод людини*⁹.

Правова культура – це сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів, правової діяльності, правових звичаїв. Водночас правова культура визначається як ступінь правової розвиненості особи, характер її правової діяльності та юридичної практики, рівень засвоєння суб'єктом правових норм і можливості об'єктивної оцінки та прогнозування подальшого розвитку правової системи, характер участі в перетворенні правової дійсності, рівень її правової активності, оволодіння культурою правового мислення. Це така властивість особи, яка характеризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і вмінням їх здійснювати, а також активною правомірною поведінкою в усіх життєвих ситуаціях. Крім того, правова культура може бути охарактеризована як процес, спосіб і форма реалізації знань та переконань особи під час здійснення правової діяльності. І, нарешті, правову культуру можна розглядати як один із факторів правового регулювання, передумову духовного розвитку людини та суспільства загалом.

Досить ґрунтовне розуміння правової культури як елемента правової системи здійснено В. Смірновим, який зазначає, що правова культура являє собою інтегральну характеристику правового розвитку суспільства. Правовій культурі суспільства, зазвичай, відповідає як законодавство (інакше воно залишиться неефективним), так і поведінка, діяльність посадових осіб, установ і громадян (в іншому випадку вони отримують негативну суспільну оцінку). У свою чергу, правова культура визначається самою правовою системою, практикою функціонування усіх галузей і норм права, правових установ. Вона складається з існуючих у даному суспільстві ставлень до права, правових установ та інститутів, осіб юридичної професії, оцінка їх функціонування й діяльності, правових цінностей, норм і зразкової правової поведінки¹⁰.

На думку Ю. Битяка та І. Яковюка, правова культура визначається як система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності¹¹.

Між правовою системою і правовою культурою існує тісний взаємозв'язок, адже основу їх єдності становить єдність правової норми і правової поведінки, що забезпечує досягнення соціальної активності права. Правова культура є характеристикою якісного стану правової системи, при цьому вона є якісною характеристикою не одного, а усіх правових явищ (норм права, правових процедур, правовідносин, правосвідомості, політичної оцінки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, судочинства, правомірної поведінки, правового виховання, юридичної освіти і науки та інших явищ), які у своїй сукупності утворюють поняття «правова система»¹². Одним із показників правової культури є правова вихованість особи, тобто належний високий рівень правової свідомості, що знаходить свій прояв не лише в дотриманні законів, а й у правовій активності, повному та ефективному використанні правових засобів у практичній діяльності, намаганні в будь-якій справі утвердити правові засади як вищі цінності цивілізації.

Як слушно зазначає О. Скакун, важливим елементом правової системи є правосвідомість, що взаємопов'язана з правовою культурою, яка є відображенням ставлення суспільства до права. Правосвідомість не просто і не лише компонент правової системи, вона пронизує всю її структуру, виступає визначальною формою суспільної свідомості в силу того, що об'єктом її відображення і реакції є явища правової реальності.

Якщо об'єктивне право (практика його реалізації) певною мірою впливає на правосвідомість – поступово і частково змінює його змістовну сторону (правові ідеї, установки, переконання, почуття і т.п.), то право і правова система без зусиль правосвідомості не можуть змінитися, оновитися, удосконалитися¹³. Розуміння правової системи не повинно обмежуватися лише комплексом взаємозалежних і взаємоузгоджених засобів правового впливу на суспільні відносини, воно мусить включати правову культуру та правову свідомість як суб'єкта права, так і професійну правосвідомість посадової особи юридичного фаху й компетенції. Без громадян з належним рівнем правосвідомості та правової культури, професійних юристів та посадових осіб у системі державних органів неможливо досягнути законності та правопорядку у суспільстві, що забезпечить функціонування правової системи.

У процесі дослідження правової культури і аналізу її впливу на правову систему важливою є роль цінностей, адже вони впливають на інтереси й цілі особи та суспільства. Правова культура – це соціальний організм, що постійно еволюціонує та створює систему цінностей. Людству в цілому і кожному народу зокрема потрібна морально-ціннісна, правова система цінностей, адже вона слугує джерелом мотивації вчинків людей. Зміни історичних умов позначаються на стані правової культури. На етапі переходу від однієї моделі державності до другої спостерігається, з одного боку, критика попередньої системи цінностей, а з іншого – формування нових цінностей. Досягнення якісної стану юридичної охорони та захисту прав людини є одним із важливих показників високого рівня правової культури як елемента правової системи, реальним забезпеченням прав і свобод людини, наявністю демократичного, гуманістичного, справедливого законодавства, його відповідності міжнародним правовим стандартам.

На думку С. І. Максимова, правова культура є інтегральною характеристикою розвитку правової системи. Важливим показником правової культури є рівень розвитку правової діяльності, що складається з теоретичної продуктивної (діяльність учених юристів) та репродуктивної діяльності (юридична освіта у всіх її видах і установах), а також і практичної – правотворчої і правореалізуючої, у тому числі правозастосовної діяльності¹⁴.

Типові риси демократичної правової культури – демократизм, гуманізм, зв'язок з різними галузями соціального життя, оптимальне поєднання колективних і особистих інтересів, справедливість, свобода, рівність. Їй не властива соціальна кастовість, снобізм, елітарний авангардизм¹⁵.

Серед багатьох проблем сьогодення в правовій сфері чи не основне місце посідає проблема правового нігілізму, що суттєво гальмує розвиток правової системи в цілому. Питання, пов'язані з правовим нігілізмом, деформаціями правової свідомості, не виникали б у сучасному просторово-часовому полі так часто, якби право ефективно виконувало свої основні функції – регулятивну та охоронну. Сучасне українське суспільство характеризується багатьма різними суперечностями, серед яких спостерігається прийняття значної кількості нормативно-правових актів і водночас розповсюдження правового нігілізму. Причому прийняті закони відверто ігноруються, порушуються, не виконуються і не цінуються¹⁶.

Саме правова культура повинна зайняти головну роль у розбудові правової держави, вона тісно пов'язана зі всіма елементами правової системи формування правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної, суверенної та незалежної, усвідомленням взаємозв'язку права і закону, з визнанням пріоритетного місця ролі людини і громадянина в правових відносинах. Це означає, що правова культура є одним із головних чинників демократизації суспільства, що характеризує поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної підготовки та загальноосвітнього рівня. Для правової системи, що трансформується, важливим є удосконалення та підвищення ролі правової культури, вироблення нової системи правових цінностей, норм і принципів, що забезпечить захист прав і свобод, законних інтересів громадян. Рівень розвитку правової культури і правової системи оцінюється за такими критеріями: суспільний прогрес як ступінь свободи природних прав, ступінь гарантованості державою свободи особи, рівень розвитку нормативно-правових актів, правової діяльності, правової свідомості тощо.

Отже, правова культура є елементом правової системи, що виступає як критерій, на основі якого можна оцінити рівень розвитку правової системи і кожного її структурного елемента. Правовій культурі притаманний оцінний момент, що проявляється у необхідності визначення стану й рівня розвитку певного правового явища або правової системи в цілому.

¹ Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 361 с. – С. 88.

² Рабинович П. М. Основы общей теории права и государства / П. М. Рабинович. – Х.: Консум, 2005. – 320 с. – С. 194.

³ Тихомиров Ю. А. Публичное право / Ю. А. Тихомиров. – М.: БЕК, 1995. – 496 с. – С. 210–223.

⁴ Скакун О. Теорія права і держави: підручник / О. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с. – С. 322–323.

⁵ Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Оніщенко Наталія Миколаївна; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2002. – 32 с. – С. 20.

⁶ Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / Ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.) [та ін.]; Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 2008. – 726 с. – С. 551.

⁷ Рабинович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабинович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 4–9.

⁸ Аграновская Е. В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е. В. Аграновская. – М.: Наука, 1988. – 144 с. – С. 15–16.

⁹ Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / Р. А. Сербин. – К., 2003. – С. 8.

¹⁰ Смирнов В. В. Правовая культура: теоретико-методологическая эволюция и практика / В. В. Смирнов // Труды государства и права российской академии наук «Ценности и образы права». Отв. ред. РАН В. Н. Кудрявцев, Ю. А. Тихомиров. – 2007. – № 4. – 248 с. – С. 155-160.

¹¹ Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: Монографія / За ред. проф. Ю. П. Битяка, І. В. Яковлюка. – Х.: Право, – 2007. – 248 с. – С. 5.

¹² Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / Ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова ред. кол.); Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – 2008. – 726 с. – С. 645.

¹³ Скакун О. Ф. Чиє правосвідомість компонентом правової системи (щодо точки зору російського вченого). // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 3 червня 2010 р. / Нац. акад. правових наук України [та ін.] ; редкол.: Ю. П. Битяк [та ін.]. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 171 с. – С. 18.

¹⁴ Максимов С. І. Правова культура як інтегральна характеристика правової системи // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 3 червня 2010 р. / Нац. акад. правових наук України [та ін.] ; редкол.: Ю. П. Битяк [та ін.]. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 171 с. – С. 7.

¹⁵ Оніщенко Н. М. До питання про сутність, природу та трансформаційні зміни в інформаційному правовому просторі (теоретично-правовий аспект) / Н. М. Оніщенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 4-9.

¹⁶ Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи. Реалії та перспективи: монографія / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Юридична думка, 2011. – 175 с. – С. 70-71.

Резюме

Розглядається сутність і роль правової культури як елемента правової системи, взаємозв'язок правової культури з елементами правової системи. Автор робить висновок про те, що правова культура є якісним показником функціонування правової системи.

Ключові слова: правова культура, правова система, елементи правової системи, правова свідомість, правові цінності, правовий нігілізм.

Резюме

Рассматривается сущность и роль правовой культуры как элемента правовой системы, взаимосвязь правовой культуры с элементами правовой системы. Автор делает вывод о том, что правовая культура является качественным показателем функционирования правовой системы.

Ключевые слова: правовая культура, правовая система, элементы правовой системы, правовое сознание, правовые ценности, правовой нигилизм.

Summary

In the article is examined the essence and role of legal culture as an element of the legal system, intercommunication of legal culture with the elements of the legal system. An author draws conclusion that a legal culture is the high-quality index of functioning of the legal system.

Key words: legal culture, legal system, elements of legal system, legal consciousness, legal values, legal nihilism.

Отримано 4.12.2012

А. В. МАКАРЧУК

Арсен Володимирович Макарчук, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМА ОКРЕСЛЕННЯ КОРДОНІВ УНР ТА УД У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ З ЧЕТВЕРНИМ СОЮЗОМ (ЛЮТИЙ–ЛИСТОПАД 1918 р.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Револьюційний процес, що охопив Російську імперію у лютому 1917 року, дав старт формуванню багатьох місцевих адміністрацій, які декларували основним предметом своєї діяльності впорядкування життя населення на певних територіях, визначених за національною чи адміністративною ознакою. Зокрема у Києві виникла Українська Центральна Рада, самопроголошений представницький орган, який протягом 1917 року еволюціонував від невеликого міжпартійного об'єднання до широкого протопарламенту, здобув свій виконавчий орган та визнана центральним Тимчасовим урядом автономію. Водночас неоднозначним у відноси-